

Marynych L. V. Some features of labor relations during world war

The article analyzes and describes the fundamentals of labor law during the Great Patriotic War in the Ukrainian lands. Special attention is paid to regulation of working hours and rest periods of women, the disabled and youth, issues of pay.

Key words: labor mobilization, labor service, mode of working hours, wages

Лукаш О. Л.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Розглядаються особливості формування правової культури студентів у трансформаційному соціальному середовищі, способи подолання суперечностей між старою системою права і системою, що створюється.

Ключові слова: правова культура, студентство, трансформаційне суспільство, система права, правосвідомість.

Стан правової культури українського суспільства відображає складний процес модернізації в цивілізаційному розвитку країни. У сучасному правознавстві залишається відкритою проблема розвитку субкультур, зокрема молодіжної правової субкультури. Саме тому вивчення процесів формування і функціонування правової культури студентства, її зв'язку з реформуванням суспільства має виняткове значення.

Сучасний стан теорії і практики правової культури обумовлює напрям подальших досліджень даного соціального феномену як такого, що нерозривно пов'язаний з процесом демократичного гуманістичного реформування суспільства.

Проблеми культури, у тому числі й правової, завжди були у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних авторів. Дослідженню проблеми культури приділяли увагу такі гіганти філософської думки, як Платон і Аристотель, Цицерон і І. Кант, Й. Фіхте і Ф. Шеллінг, Г. Гегель і Й. Гердер, Лессінг і К. Маркс, багато інших дослідників. В українській філософії проблеми культури розглядалися такими авторами, як В. Андрущенко, Є. Бистрицький, І. Бойченко, М. Гончаренко, І. Зязюн, Л. Губерський, Б. Кримський, М. Михальченко, І. Надольний та іншими.

Виходячи з філософського розуміння культури, в літературі аналізуються проблеми "правової культури". Серед дослідників цього феномена слід назвати, насамперед, С. Алексеєва, В. Бабкіна, В. Бачиніна, М. Болдирева, В. Бурмістрова, В. Журавського, В. Горбатенка, М. Панова, С. Ківалова, Б. Кістяківського, М. Костицького, С. Максимова, О. Мироненко, В. Нерсисянц, П. Рабіновича, В. Сіренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Р. Ціппеліуса та ін.

Водночас, незважаючи на широке коло наукових праць із зазначених та інших напрямів правовиховних процесів, багато з них потребують подальшого наукового дослідження, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування вищої школи України.

Актуальним у цьому плані є визначення чинників формування правової культури. Але спочатку подивимось, в чому полягають особливості правової культури трансформаційного соціального середовища та процесу її формування.

Сучасна соціальна трансформація відбувається на тлі трансформації свідомості людей (при цьому, з одного боку, процес трансформації стимулює змінення правової культури громадян країни, з іншого ж – процеси зміни правової культури, набуття нею нових актуальних рис пришвидшують і саму поточну трансформацію суспільства від минулого стану до майбутнього). Тому не можна не враховувати впливу на формування правової культури специфічних рис трансформаційного українського суспільства в цілому. Академік В. Андрущенко пише, що “особливості українського трансформаційного (перехідного) суспільства обумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності, які склались у системі колишніх соціально-економічних, політичних і соціокультурних координат; по-друге, дестабілізацією основних показників якості життя, обумовлених насамперед різким розривом колишніх збалансованих зв'язків, передусім, виробничих (економічних); по-третє, надто довгим пошуком суспільних пріоритетів і стратегічних партнерів; нарешті, глибокою інертністю суспільної психології маси людей, які звикли керуватись далекими від демократії і ринкових відносин цінностями. Не можна не сказати й про корупцію, яка в останні роки набула в Україні загрозливого значення, причому, вже не лише для ефективного господарювання, але й для існування самої незалежної держави” [1, с. 255].

На шляху до демократії одним із основних чинників, що впливають на правову культуру громадян сьогоденної України, є подолання наслідків ідеологічної обробки населення колишнього Радянського Союзу різноманітними агентами соціалізації (від родини, дитсадка і школи до вищого закладу освіти, парткому, засобів масової інформації тощо). Як відомо, у СРСР правова культура формувалась винятково в рамках розгалуженої системи комуністичного виховання, головний принцип якої полягав у всеохопності всіх і кожного єдиним ідеологічним впливом. Ця система, зазнаючи деяких організаційних змін, проіснувала впродовж усієї історії Радянської імперії і підготувала не одну ідейно витриману генерацію людей, політична і правова культура яких навіть за нових, відносно демократичних умов зберігає чимало стереотипів тоталітарного минулого. Водночас внаслідок поступового розчарування населення в проголошуваних парадигмах як минулого, так і майбутнього, призвело до відповідних змін у правовій культурі нового типу, яка ще тільки становиться. Серед цих змін – підсилення підозрілості і критицизму у сприйнятті людьми дійсності, цинізму у ставленні до ідеалів, надмірний скептицизм і недовіра, і все це на тлі поширення культури споживання і мотивації корисливості.

На цьому тлі, як справедливо стверджується в роботі Ю. Дмитрієнка, з 1994-го по 2004-й роки відбувалося накопичення протестного потенціалу. Тільки об'єктивні економічні зміни в країні перевели цей протест з соціального в політичне русло. Наприкінці 2003-го – початку 2004-го на перші позиції серед цінностей в системі правової культури вийшли демократична правосвідомість, активна громадянська позиція, громадянські права (свобода, справедливість, рівність), законопокірність, доступ до участі в політичному житті, а також демократичність державного устрою. Для сучасного пересічного українця все ж важливо, якою буде його держава (демократичною або авторитарною) і як він у цій державі житиме. Для нього значну

роль відіграє самостійність і упевненість у власних силах, що краще всього може забезпечити утвердження суверенної демократичної держави [2, с. 16].

Ця тенденція далеко не в останню чергу стосується сучасного студента – того громадянина України, якому сьогодні близько двадцяти років і політико-правова соціалізація якого саме і розпочалася вже в нових умовах, була позбавлена (принаймні офіційно) однозначного і категоричного впливу комуністичного виховання. Не знаючи, що таке “потреби партії” і боротьба пролетаріату, не відчуваючи залежності від гасла “Партия сказала “Надо!” ... комсомол ответил: “Есть!””, – сучасні студенти відчувають себе набагато вільнішими і в політичному, і в правовому полі, відповідно і їх правова культура набуває все більше ознак громадянськості і демократичності.

Проте на фоні позитивних змін у динаміці правової культури студентства при переході від тоталітарного Радянського Союзу до демократизованої України не можна лишати поза увагою і зміни негативні. Зокрема, такими є: зміна уявлень про межі припустимого в соціально-політичній поведінці, про правила й норми співіснування в соціумі, зростання правової неписьменності і правового нігілізму в студентській молоді. На жаль, усе це відбувається на тлі методологічного й методичного відставання психолого-педагогічної науки в галузі проблем правового виховання і правової освіти [3, с. 26]. Щодо останнього, то проблема полягає у практичній відсутності цілісної системи правового виховання в освіті, що є однією з причин низького рівня правової культури суспільства загалом і студентства зокрема.

Ю. Дмитрієнко вказує і на такі **негативні суспільні вияви правових рефлексій у сучасному соціумі**, як “соціальна апатія та агресія, соціально-політична байдужність, правова етнофобія, ксенофобія, правовий нігілізм, масові правові культи, правові психози, правова антикультура” [4]. Також дослідження показують, що “в правовому українському менталітеті юридичні цінності не сприймалися і не сприймаються до цих пір як вкрай необхідні для його існування” [5, с. 247].

Інші недоліки процесу формування сучасної правової культури пов’язані з динамікою самого права як одного з двох найдієвіших регуляторів людської життєдіяльності. Йдеться про те, що старі закони, прийняті до 1990 року, сьогодні (за нових обставин) не можуть бути легітимними, проте в багатьох випадках нових нормативних актів з тих чи інших питань ще не прийнято, або прийнято “поспіхом”, з численними суперечностями. Щодо механізму реалізації цих законів, то він ще дальший від досконалості, характеризується нечіткістю, слабкістю або й відсутністю контролю і зворотного зв’язку.

Отже, є всі підстави говорити про те, що **суперечність між старою системою права і системою, що створюється**, є основною особливістю формування правової культури особистості в трансформаційному соціальному середовищі.

Ця суперечність на практиці реалізується в кількох вимірах. *З одного боку*, вона проявляється у невизначеності пріоритетів формування правової культури – чи вона має ґрунтуватись на пріоритеті національних, державницьких цінностей, чи в умовах глобалізації в її основі все ж мають лежати цінності загальнолюдські, ідеали світової спільноти. У першому випадку базою, основним джерелом чинників формування правової культури сучасних студентів постає конкретна національна (державницька) ідея, у другому – принципи толерантності, полікультурності, неконфронтаційного діалогу.

До речі, в умовах глобалізації набувають актуальності ідеї певної “однаковості”, тотожності, близькості за змістом правової культури різних країн і різних соціальних груп. У дослідженнях народної правосвідомості основоположник правового еволюціонізму в Німеччині А. Бастіан дійшов висновку, що однаковість (подібність, тотожність) людської психіки (природного елементу правової психології, правової свідомості і правової культури) виражається в елементарних правових ідеях (шлюбні та церковні ритуали та ін.), подібних у різних народів, що зумовлюють тим самим єдність людської правової культури, свідомості та правосвідомості. З іншого боку, за ідеями Л. Фробеніса, кожна правова культура як феномен масового правового явища, процесу та як істотний структурно-системний елемент правової свідомості, має власний характер, зумовлений специфікою нормативної системи світосприйняття відповідної національної правосвідомості, власною “культурною душею”, що накладає найістотніший відбиток на кожний її окремий елемент, компонент, ідею та їх реалізацію [4, с. 398].

З *іншого ж боку*, суперечність між “старою” і новостворюваною системами права знаходить вихід у невизначеності між тим, щоб покласти в основу правової культури загальні, державні інтереси (як це властиво традиційним суспільствам загалом, і було властиво суспільству тоталітарному) – чи інтереси окремої особистості (що притаманне постмодерній епосі з її гуманізмом).

Можна виокремити і *інші аспекти* суперечності між “старим”, радянським і актуальним тлумаченнями правової культури та відповідно чинників її формування. Так, О. Ганзенко пише, що “в 70-х роках минулого століття існував двосторонній підхід до визначення правової культури: з позиції ідейно-правового стану суспільства на певному етапі його розвитку і з точки зору з’ясування сукупності таких компонентів як знання права, вміння застосовувати закон та поваги до нього. Внаслідок такого дуалізму зовнішня форма існування правової культури і внутрішній зміст психології людини, її правова позиція нібито не взаємодіяли, а існували незалежно одна від одної. Пізніше в юридичній літературі з’явився новий аспект у розумінні правової культури, який можна назвати функціональним. У ньому зовнішні форми її прояву взаємодіють з внутрішніми (органічними) якостями суб’єктів права” [6].

Ясно, що за будь-якого тлумачення пріоритетів формування правової культури первісною, вихідною базою для цього має виступати законодавство конкретної держави (яке при цьому, звичайно ж, має бути узгоджене із наддержавними нормативними актами). І для того, щоб окреслені суперечності не загострювались на практиці, необхідно, щоб у законах й інших нормативно-правових актах держави були враховані всі ці аспекти. І тому позитивно, що в “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” необхідність розбудови в Україні системи громадянської освіти зумовлюється потребою розвитку “*державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб’єктивно привабливих, і, водночас, соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості – потреби в самовизначенні і самоствердженні (курсив наш. – О. Л.)*” [7]. Тому і відповідна викликам сучасності правова культура має базуватись на засадах людиноцентричності, гуманістичного

права, свободи особистості в процесі її різноманітної самореалізації і самоствердження в соціальному світі.

Зняття окреслених суперечностей є необхідною запорукою формування такої правової культури сучасних студентів, яка включає: підтримку цінностей громадянського демократичного суспільства, повагу до культури, релігії та світосприйняття інших народів, здатність до полікультурного діалогу (що серед іншого передбачає вільне володіння кількома світовими мовами), що в сукупності забезпечує основу для динамічного розвитку і самореалізації молодого людини в освітньому та професійному спрямуванні на території Об'єднаної Європи і глобалізованого світу загалом.

Таким чином, процес формування правової культури сучасного студента характеризується такими особливостями:

- орієнтацією на включення актуальних загальносвітових цінностей свободи, демократії, людської гідності, толерантності і полікультурності;
- важким тягарем правової культури минулої епохи, який гальмує процес формування цих цінностей;
- суперечливістю між нагальною потребою ґрунтування правової культури на національній ідеї – і невизначеністю самої української національної ідеї;
- недосконалістю українського законодавства, яка подекуди включає і нечіткість формулювання, і недостатню ефективність механізму реалізації законів;
- впливом недоліків недостатньо адаптованого українського законодавства до європейського і загальносвітового.

Серед інших особливостей цікаво звернути увагу на концепцію Ю. Дмитрієнка, який намагається виокремити специфічні риси сучасної української правосвідомості (перехідного періоду). На цьому шляху він доходить висновку, що “сутністю генезису української правосвідомості за пострадянську правову епоху є посилення впливу “масовості” та одночасне послаблення традиційних суспільних форм української правосвідомості. Результатом цього процесу стала перевага масової правової свідомості над суспільною, збільшення впливу етнічних і національних чинників у правосвідомості сучасних українців [4, с. 400]. Іншим характерним сучасним українським феноменом становлення та розвитку української правосвідомості стає різке збільшення ірраціональності та девіантних настроїв, перш за все, первинних суб'єктів правосвідомості як її активних виробників [8].

Отже, важливою особливістю формування правової культури сучасних українців (що є правомірним і по відношенню до студентів) можна вважати посилення впливу “масовості” і послаблення традиційних етнонаціональних форм правових цінностей. У відповідності до цієї специфіки, основним психолого-правовим чинником, що сьогодні в першу чергу детермінує зміст нової форми правової культури, є колективно-психологічні процеси. Колективно-психологічний чинник зміни пріоритетної форми правової культури здійснює свій істотний вплив через правовий менталітет нації або правову психологію тієї чи іншої соціально-професійної групи.

Також необхідно зазначити таку закономірність. З одного боку, процеси трансформації, в яких “застрягло” українське суспільство, значно гальмують процеси розвитку демократичної правової культури – як на рівні особи і соціально-професійної групи, так і на рівні країни в цілому. З іншого ж боку, якби актуальна правова культура визрівала, це б істотно пришвидшило і демократизацію суспільства, і

становлення соціальної правової держави. Як пише А. Скуратівський, “зрілість правової культури є важливим чинником здійснення суспільно-правової реформи в країні, утвердження принципу верховенства права в усіх сферах суспільного життя, реалізації правового статусу особистості, її прав і свобод. Розвинений рівень правової культури людини і суспільства, в якому функціонують ефективні інститути відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності, багатомірних способів освоєння особистістю суспільно-правового буття” [9, с. 1].

Думається, це не меншою мірою стосується і правової культури такої специфічної соціальної групи, як студентство. Визрівання актуальної правової культури сучасних студентів – із ознаками демократизму, громадянськості, відповідальності тощо – є фактором, здатним пришвидшити і гарантувати нашій країні відповідальне, політично активне і громадянсько свідоме покоління завтрашнього дня. Проте для цього необхідно виявляти і активізувати відповідні чинники, що пришвидшують і стимулюють даний процес.

Використані джерела:

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. – К. : ТОВ “Атлант ЮЕМСі”, 2005. – 498 с
2. Дмитрієнко Ю. М. Підходи до дослідження української правосвідомості в перехідний період розвитку суспільства. – Харків : ХДУХТ, 2007.
3. Дмитрієнко Ю. М. Підходи до дослідження правової свідомості підлітків // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 26-31.
4. Дмитрієнко Ю. М. Підходи до вивчення української масової правової свідомості // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – 2008. – Вип. 2. – С. 394-402.
5. Дмитрієнко Ю. М., Дмитрієнко І. В. Конкретно-історичні напрямки еволюціонування та диференціації філософської, позитивної, об'єктивної форми правосвідомості та правової культури співробітників підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства та торгівлі // Стратегічні напрямки розвитку підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства торгівлі: Тези доповідей міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 40-річчю Харківськ. держ. ун-ту харчування та торгівлі; 17 жовтня 2007 р. : у 2 ч. : Ч. 2. – Харків : ХДУХТ, 2007. – С. 247-250.
6. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – № 32. – С. 6-7.
8. Дмитриенко Ю. Н. Прогресс переходного правосознания как прогресс переходного (девиантного) правового сознания // Современный научный вестник. Научно-теоретический и практический журнал. – № 2 (28). – Белгород : Руснаучкнига, 2008. – С. 44-53.
9. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / А. В. Скуратівський; Національна академія внутрішніх справ України МВС України. – К., 2004. – 16 с.

Лукаш О. Л. Особенности правовой культуры студентов в условиях трансформации украинского общества

Рассматриваются особенности формирования правовой культуры студентов в трансформационной социальной среде, способы преодоления противоречий между старой системой права и системой, которая создается.

Ключевые слова: правовая культура, студенчество, трансформационное общество, система права, правосознание.

Lukash O. L. Features of legal culture of students in the conditions of transformation of Ukrainian society

The features of forming of legal culture of students are examined in a transformation social environment, methods of overcoming of contradictions between the old legal system and system which is created.

Keywords: legal culture, students, transformation society, legal system, sense of justice.

Шитий С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У статті досліджуються історичні передумови, що передували створенню Генерального Секретарства (міністерства) освіти Української народної республіки, а також основні політико-правові напрямки його діяльності. Досліджено основні напрямки державної політики УНР у галузі освіти і основні напрямки діяльності спеціалізованого органу управління освітніми справами.

Ключові слова: система народної освіти, національна освіта, управління освітою, виконавчі органи

У сучасній Українській юридичній науці триває побудова і удосконалення національної системи законодавства. Особливе місце у цьому процесі займає законодавче забезпечення побудови національної системи освіти в Україні. Нині відбувається черговий етап удосконалення законодавства в галузі управління системою Української освіти. Під час цього процесу законотворці звертаються до різноманітного зарубіжного досвіду у вирішенні подібних проблем. Запозичення зарубіжного є корисним, але набагато кориснішим є використання власного досвіду приклади якого ми і пропонуємо у цій статті.

Постійний та глибокий інтерес до проблем законодавчого забезпечення системи національної освіти в Україні демонстрували такі українські вчені-юристи Богуславська В. Г., Подковенко Т. О., Копиленко О. Л., Капелюшний В. П., Осташко Т. С., Майборода С. В., Сірополко С. О. та інші.

Вивчаючи політико-правові підходи Української Центральної Ради (УЦР) Української Народної Республіки (УНР) до побудови системи народної освіти в Україні необхідно враховувати історичні передумови побудови саме такої системи.